

YAŞLILIK DÖNEMİNDE ÖLÜM PSİKOLOJİSİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Mustafa KOÇ*

ÖZET

Bu çalışma, yaşlılık döneminde ölüm duygusu ve düşüncesi ile bu duygu ve düşünceyi etkilediği kabul edilen cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik düzey ve dinî inanç düzeyi gibi değişkenler arasında ne tür bir ilişkinin bulunduğunu ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bir alan araştırmasıdır. Bu amacı gerçekleştirmek için önce konuyla ilgili anket soruları hazırlanmış, daha sonra köy sosyo-kültürel ortamında yaşayan 60 yaş ve üzerindeki yaşlı bireylere tesadüfi örneklem yoluyla anket uygulanmıştır. Araştırmada yedi bağımsız değişken kullanılmış, örneklem grubundan konuyla ilgili elde edilen veriler bu değişkenler esas alınarak sayısal değerler halinde tablolaştırılmış ve anlamlı bulunan tablolar yorumlanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, “yaşlılık döneminde cinsiyet, yaş, medenî durum, eğitim, sosyo-ekonomik düzey ve dinî inanç düzeyi ile ölüm duygusu ve düşüncesi arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını” esas alan temel hipotez ile diğer hipotezlerin birçoğunun doğrulandığı görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Yaşlılık Dönemi, Ölüm Duygusu ve Düşüncesi, Ölüm Korkusu, Ölümsüzlük Arzusu, Evren ve Örneklem

ABSTRACT

This study is a field research, to expose the relationship between the feeling and thought of impending death in old age period, and the variables that are assumed to affect this feeling and thought, such as gender differences, age, socio-economic status and level of religious belief. To collect the data a questionnaire was prepared, then was applied at samples over 60 years old living in rural settings. Seven independent variables were used in the research. The data which was taken from sample about the subject has been turned in to spreadsheet depending on these variables and meaningful spreadsheets have been explained. As a result, the main hypothesis “there is a meaningful relationship between death feeling and thought and, gender differences, age, socio-economic status and level of religious belief” and most of other sub hypothesises were verified.

Key Words: Old Age Period, Death Feeling and Thought, Death Fear, Immortality Wish, Population and Sample

GİRİŞ

Birey, dünyaya geldiği andan itibaren biyo-psiko-sosyal bir varlık olma özelliğini taşır. Bu varlığın hayatıyeti fiziksel anlamda doğumla başlar ve ölümle sona erer. Doğum olgusu gibi ölüm de bireyin kendisi tarafından doğrudan tecrübe edilemeyen bir olgu olduğu için ancak dışarıdan gözlem yoluyla

---

*Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Psikolojisi Bilim Dalı, kocmustafa2@mynet.com

118 / Yaşlılık Döneminde Ölüm Psikolojisi

la incelenebilir. Kısacası ölümün birey üzerindeki etkileri, onun ölüme ilişkin bilişsel tasavvuru ve başkasının ölümünün kendi üzerinde bıraktığı psikolojik yansımaları sonucunda oluşan duygusal süreç tespit edilebilir.¹

Gelişim dönemleri içerisinde ergenlik ve yetişkinlikte, yaşlılık ve ölüm gibi olguların genellikle sürekli uzak bir gelecekte meydana geleceği düşünülür. Özellikle yetişkinlik döneminden itibaren bireyin gerileme, yitirme ve ölüm gibi olgulara mâkul çözümler üretme çabası, temel zihinsel problemlerinden birini oluşturur. Şayet birey, sözü edilen olgulara ilişkin konulara rasyonel çözüm yolları üretilmezse, bunlardan kaynaklanan psikolojik problemleri aşamaz ve bütün bir yaşam sürecini kapsayan benlik duygusunu geliştirmekte zorlanabilir.²

Yaşlı birey, ölümle ilgili konulara ilişkin rasyonel tarzda bilişsel değerlendirmeler yaptıkça gerçek yaşam ile zihin dünyası arasındaki uygunluk da artar. Buna karşın yaşlı bireyde, elde ettiği ölüm olgusuyla ilgili düşüncelerin, kendinde mevcut olan kalıp yargılarla çatışması durumunda bilişsel anlamda uyumsuzluklar da meydana gelebilir. Onun, ölüm fenomenini analiz etmeye çalışması, düşünce dünyasında olumlu ve olumsuz yönde çift kutuplu psikolojik etkiler meydana getirebilir. Bu zihinsel süreci, zihinsel olgunluk düzeyi, kişiler arası destek, stres ve sağlık gibi çeşitli sosyo-psikolojik faktörler etkileyebilir.³ Ancak bütün bu faktörlerin de ötesinde ölüm olgusuna ilişkin düşünce dünyasındaki değerlendirmelerinde önemli unsurlardan birisi de yaşlı bireyin dinî inanç yönüdür. Türkiye’de şimdiye kadar ölümle ilgili yapılan araştırmaların çoğunda bireyin, yaşadığı dünyayı anlamlandırmaya ilişkin düşüncelerin bütününe etkileyebilecek konumda olan bu dinî inanç yönü ihmal edilmiştir. Bu bağlamda, araştırmada ölüm olgusuyla cinsiyet, yaş, medenî durum, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik düzey, sosyal güvence durumu gibi faktörlerin yanı sıra sözü edilen bu ilişkiyi anlamlandırma amacı da güdülmüştür.

a. Araştırmanın Amacı

Ölüm olgusu, yaşlı bireyin sevinme, üzülmeye ve kaygılanma gibi günlük hayatın akışına yönelik oluşan duygulanım durumu ile ölüm ötesine olan inanç durumunu direkt olarak etkileyebilen evrensel bir olgudur. İşte bu alan araştırmasının başlıca amacı; -girişte de ifade edildiği gibi- yaşlılık döneminde cinsiyet, yaş, medenî durum, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik düzey, sosyal güvence durumu ve dinî inanç düzeyi gibi değişkenlerin, yaşlı bireyin ölümle

¹ Hökelekli, Hayati, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, *U.Ü.İ.F.D.*, Bursa-1991, C. 3, S.3, s. 151-152

² Çileli, Meral, “Ölüm”, *Gelişim Psikolojisi*, Der. Bekir Onur, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara-1995, s. 247

³ Çileli, *Ölüm*, s. 259-260

ilgili tutum ve davranışlarına yaptığı etkinin nasıl bir süreç izlediğini tespit etmeye çalışmaktadır.

b. Araştırmanın Hipotezleri

Yaşlılık döneminde cinsiyet, yaş, medenî durum, eğitim, sosyo-ekonomik düzey ve dinî inanç düzeyi değişkenleri ile ölüm duygusu ve düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki vardır. (Temel Hipotez).

Gelişim dönemleri ile ölüm düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki vardır; yaşlılık döneminde ölüm, diğer dönemlere oranla daha sık düşünülmektedir.

Eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyi ile ölüm duygusu ve düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki vardır; sözü edilen düzeyleri düşük olan yaşlılarda, analitik düşünme yetisi yeterince gelişmediği için ölüm ve ölüm ötesiyle ilgili konular üzerinde sorgulayıcı bir duygu ve düşünce seyri gelişmemiştir.

Ölüm korkusu ile dinî inanç arasında anlamlı bir ilişki vardır; dinî inanç düzeyi yüksek olan yaşlıların ölüm korkusu, düşük olanlara göre daha azdır.

Dinî inanç düzeyi ile ölümü dillendirme arasında anlamlı bir ilişki vardır; dinî inanç düzeyi yüksek olan yaşlılar, düşük olanlara göre ölümle ilgili daha fazla sohbet ederler.

Cinsiyet değişkeni ile ölümü düşünme sıklığı arasında anlamlı bir ilişki yoktur; her iki cinsiyet düzeyinde de yaşlılar ölümü birbirine yakın oranlarda düşünürler.

Medenî durum değişkeni ile ölüme ilişkin korku ve kaygıların paylaşımı arasında anlamlı bir ilişki vardır; evli yaşlılar, ölümle ilgili korku ve kaygılarını azaltmak için görüş ve düşüncelerini başkalarıyla, dul ve bekar yaşlılara göre daha fazla paylaşırlar.

Cinsiyet değişkeni ile yapılan mezar ziyaretlerinin sıklık derecesi arasında anlamlı bir ilişki vardır; yaşlı kadınlar, mezar ziyaretlerini erkeklerden daha sık yaparlar.

c. Araştırmada Kullanılan Yöntemler

Bu araştırma, din bilimleri içerisinde sınıflandırılan din psikolojisi bilim dalında bir alan araştırması olarak yapılmıştır. Dolayısıyla araştırmada, genel anlamda din psikolojisindeki metod açısından, bilgi toplama vasıta ve teknikleri olarak “anket tekniği”; elde edilen bilgiyi düzenleme ve yorumlama me-

120 / Yaşlılık Döneminde Ölüm Psikolojisi

todu olarak ise “fenomenolojik yorumlama (dinamik metot)”⁴ kullanılmıştır.

Psikolojide yapılan ampirik araştırmaların amacı, bireyin günlük tecrübelerini meydana getiren şartları neden-sonuç çerçevesinde tespit etmeye çalışmaktır.⁵ Bu bağlamda bilimsel araştırma metot ve teknikleri açısından bu çalışma, “tarama modeli (survey metodu)” içerisinde yer alan anket tekniğinde “örneklem surveyi yöntemi” ile araştırılmıştır. Örneklem seçiminde ise; cinsiyet, yaş gibi değişkenler kullanıldığı için “tabakalı basit tesadüfî örnekleme”⁶; cinsiyet ve yaşlara göre sınırlamalar getirilip belli bir gelişim dönemiyle sınırlandırıldığı için de “kota örnekleme” metotları kullanılmıştır.⁷ Analiz aşamasında ise, araştırmada parametrik olmayan “betimsel istatistik teknikleri”⁸ kullanılarak istatistiksel açıdan anlamlılık sınaması yoluyla sonuca gidilmeye çalışılmıştır.⁹

c.a. Verilerin Toplanması

Araştırmada elde edilen veriler, yukarıda da belirtildiği gibi anket tekniğiyle elde edilmiştir. Bu aşamada ilk olarak konuyla ilgili yapılan akademik çalışmalar taranarak anket soruları hazırlanmış ve daha sonra anket, evren ve örneklem bölümünde adı geçen yerleşim bölgesinden alt evren olarak alınan 20 kişilik deneme örneklem grubuna uygulanmıştır. Örnek uygulama sonuçları, konuyla ilgili bilim ve istatistik uzmanları tarafından değerlendirildikten sonra, yöntem ve içerik konusunda gerekli görülebilecek düzeltmeler yapılarak anket sorularına son şekli verilmiştir. Anketin uygulanması, dönüş oranını

---

⁴ Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, No:116, Ankara-1993, s. 10-18; Ayrıca psikolojik araştırmada metot ve içerik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hyman, Ray, *Psikolojik Araştırmanın Niteliği*, Çev. Yılmaz Özakpınar, Selçuk Üniversitesi Yayınları, No:85, Konya-1990, s. 1-6

⁵ Zangwill, O., L., *Modern Psikolojinin Gelişimi*, Çev. Yılmaz Özakpınar, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya-1988, s. 15

⁶ Gürsakal, Necmi, *Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-I*, Marmara Kitabevi, Bursa-1997 s. 16; İşcil, Necati, *İstatistik Metotları ve Uygulamaları*, A.İ.T.İ.A. Yayınları, No:100, 7. Baskı, Ankara-1973, s. 306-326

⁷ Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri*, İFAV Yayınları, No:103, 2. Baskı, İstanbul-1995, s. 64-75, 85-92; Ayrıca krş. Türkoğan, Orhan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, MEB Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-1995, s. 167-172

⁸ Gürsakal, *Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-I*, s.18-20; Topsever, Yurdal, *Psikolojide Araştırma, Deney ve Analiz*, Ege Üniversitesi Basımevi, E.Ü.E.F., No:60, İzmir-1991, s. 70

⁹ Araştırmada kullanılan istatistiksel teknik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “c.b. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması” bölümü

artırmak amacıyla bizzat araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁰ Ancak, anketin uygulandığı örneklem grubunun yaşlı ve eğitim düzeyinin dşuk olması sebebiyle anket uygulaması esnasında görme ve işitme gibi sorunlarla karşılaşılmıştır. Araştırılan dönemin karakteristik fiziksel problemleri arasında yer alan söz konusu sorunlardan kaynaklanan iletişimsizliği ortadan kaldırmak ve anketlerin dönüş oranını tam olarak sağlamak amacıyla araştırmacı tarafından bizzat örneklem grubuna katılan her birey ile birebir görüşme sağlanıp, uygulamada yarı anket yarı mülakat türü gibi bir yol izleme zorunluluğu doğmuştur. Dolayısıyla rneklem grubunun anket sorularını cevapladıkları ortamı uygulayıcıyla paylaşmak zorunda kalmaları, verdikleri cevaplarda kişişel görüşlerini tam olarak yansıtmama ihtimalini de gündeme getirmiştir. Söz konusu durum da araştırmanın problemleri arasında değerlendirilebilir.

c.b. Verilerin zm ve Yorumlanması

Araştırma için uygulanan ankette; “cinsiyet, yaş, medenî durum, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik düzey, sosyal güvence durumu ve dinî inanç düzeyi” gibi nitel yapıda¹¹ tespit edilen yedi bağımsız değişken kullanılmıştır. Anket uygulamasından sonra ankete katılan örneklem grubundan alınan bilgiler doğrultusunda veriler, çetele tutularak bilgisayar girdisi haline getirilmiş, verilerin bilgisayara aktarılmasında ve değerlendirilmesinde; bu tip bir araştırmadaki değişkenler nitel yapıda olduğu için parametrik olmayan istatistik metotlarının uygulanabileceği programlardan biri olan SPSS (Statistical Package for Social Scientists - Sosyal Bilimciler İçin İstatistik Paketi)¹² adlı anket programı kullanılmıştır. Ayrıca sözü edilen programda yapılan istatistiksel analizler sonucu elde edilen düz ve çapraz frekans dağılım tablolarının oluşturulması noktasında ise yardımcı program olarak MICROSOFT/EXEL-2000’den de faydalanılmış ve sözü edilen istatistiksel verilerin MICROSOFT/WORD-2000 ortamında sözel değerlendirmeleri yapılmıştır.

Araştırmada, betimsel (parametrik olmayan) istatistik teknikleri¹³ içeri-

---

¹⁰ Araştırmaya ilişkin uygulanan anket, aynı anda birden çok deneklere uygulandığı için psikolojide uygulanan testlerin sınıflandırılmasında yönetim biçimlerine göre kolektif testler grubuna girmektedir. Bkz. pichot, Pierre, *Psikolojide Kullanılan Testler*, ev. Ebru Erbaş, Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, İstanbul-1993, s. 13-14

¹¹ Gürsakal, *Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-I*, s. 31-32

¹² Ampirik araştırmalarda kullanılan veri editörlerinden biri olan SPSS programı hakkında geniş bilgi için bkz. GÜRSAKAL, *a.g.e.*, s. 46-69

¹³ Chi-square gibi testler, örneklemlerin alındığı evrenler hakkında bağlayıcı varsayımlarda bulunmadığı için parametrik olmayan istatistiksel teknikler olarak adlandırılırlar. (TOPSEVER, Psikolojide Araştırma, Deney ve Analiz, s. 71-72)

122 / Yaşlılık Döneminde Ölüm Psikolojisi

sinde değerlendirilen “ki-kare (chi-square) hipotez test etme tekniği”¹⁴ kullanılarak 0,05 (%5) anlamlılık veya başka bir ifadeyle 0,95 (%95) güven düzeyine göre anlamlılık sınamaları yapılmış,¹⁵ elde edilen veriler çapraz tablolar halinde düzenlenerek değerlendirilmeye alınmıştır.

d. Araştırmaya Katılan Örneklem Grubu ve Özellikleri

d.a. Evren ve Örneklem

Yapılan araştırmanın evreni (ana kütlesi),¹⁶ eğitim düzeyi düşük ve sosyo-kültürel açıdan köy yerleşim yerinde ikamet eden Bursa’daki yaşlılardır. Dolayısıyla bu özellikleri taşımayan diğer yaşlılar bu araştırma evreninin dışındadır. Ancak bu kadar geniş bir ana kütleyi tam sayımla ele alıp incelemenin güçlüğü ortadadır. Bu nedenle yapılan bu alan araştırması, Bursa ili sınırları içinde bulunan Osmangazi ilçesine bağlı Nilüfer Köyü’nde ikamet eden, 60 yaş ve üzerindeki 40 erkek ve 40 kadın olmak üzere toplam 80 (seksen) yaşlı birey üzerinde yapılmıştır. Bu durumda, araştırmada değerlendirilen kota örneklem sayısı genel toplam itibarıyla 80 (seksen) kişi olarak düşünülmüştür. Bu sebeple verilerin toplanması ve incelenmesi sonucunda elde edilen ve değerlendirmeye alınan bu sayı, araştırmanın esas örneklem sayısını oluşturmuştur.

d.b. Örneklem Grubuna İlişkin İstatistiksel Bilgiler

Araştırmanın evrenini temsilen oluşturulan örneklem grubunun özellikleriyle ilgili istatistiksel dağılım tabloları şöyledir:

---

¹⁴ Chi-square (X^2) testi: Nitel değişkenler arasındaki bağıntının ölçülmesinde sıkça başvurulan temel istatistik tekniklerinden biridir. Bu testle, uygulamadan elde edilen sonuçlar [gözlenen frekans (GF)]ın teorik sonuçlar [beklenen frekans (BF)]la ne kadar uyum sağladığı test edilir. Başka bir ifadeyle bu test, değişkenlerin sınıflayıcı seçeneklerine göre yapılan bir ölçümde ortaya çıkan çapraz dağılıma bakarak söz konusu değişkenler arasında gözlenen bağlantıyı anlamsal açıdan değerlendirme yöntemidir. (ARSLANTÜRK, Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri, s. 124-128; Ayrıca konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. TOPSEVER, *a.g.e.*, s. 82-95; BRUNING, J., L.; KINTZ, B., L., İstatistik, (Çev. Ali SÖNMEZ), Gündoğan Yayınları, No:93/73, Ankara-1993, s. 303-310)

¹⁵ Araştırmadaki sözü edilen teknik kullanılarak yapılan anlamlılık sınaması, yüzde beş (0,05) anlamlılık düzeyi ölçü alınarak yapılmıştır. Ölçü alınan bu değer tersten değerlendirilşi ise 0,95 güven düzeyi şeklindedir. (Ayrıca “anlamlılık düzeyi: yüzde beş (0,05) sorunu” hakkında daha geniş bilgi için bkz. TOPSEVER, *a.g.e.*, s. 67-69)

¹⁶ Evren (population): Araştırma sonuçlarının genellenmek istendiği elemanlar bütünüdür; örneklem (sample) ise, belli bir evrenden, belli kurallara göre seçilmiş ve seçildiği evreni temsil yeterliği kabul edilen küçük bir kümedir. (KARASAR, *Niyazi, Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Yayınları, 7. Baskı, Ankara-1995, s. 109-111)

Tablo: 1 Örneklem grubunun cinsiyete göre dağılımları

Cinsiyet	S ¹⁷	%
Erkek	40	50
Kadın	40	50
Toplam	80	100

Yukarıdaki ilgili tablodan elde edilen verilere göre, araştırmaya katılan örneklem grubunun cinsiyet dağılımları şöyledir: Yaşlı erkeklerin oranı %50 (40), kadınların oranı %50 (40)'dir. Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, örneklem grubunun cinsiyet açısından birbirlerine eşit oranda oldukları görülmüştür.

Tablo: 2 Örneklem grubunun yaşa göre dağılımları

Yaş	Erkek	Kadın	S	%
60-65	18	15	33	41.3
66-70	13	12	25	31.3
71-75	6	6	12	15.0
76- +	3	7	10	12.5
Toplam	40	40	80	100

Yukarıdaki ilgili tabloda görüldüğü gibi örnekleme dahil olan grubun yaşlara göre dağılımları şöyledir: 18'i erkek, 15'i kadın olmak üzere 60-65 yaş grubunun oranı % 41.3 (33), 66-70 yaş grubunun oranı % 31.3 (25), 6'sı erkek 6'sı kadın olmak üzere 71-75 yaş grubunun oranı %15 (12), 3'ü erkek 7'si kadın olmak üzere 76+ yaş grubundaki yaşlıların oranı ise %12.5 (10)'tir. Özetle örneklem grubunun yaş profilinin daha çok 60-65 ile 66-70 yaş gruplarında yoğunlaştığı gözlenmiştir.

Tablo: 3 Örneklem grubunun medenî duruma göre dağılımları

Medenî durum	Erkek	Kadın	S	%
Evli	37	25	62	77.5
Bekâr	2	0	2	2.5
Dul	1	15	16	20.0
Toplam	40	40	80	100

İlgili tablodan da anlaşılacağı üzere ankete katılan örneklem grubunun medenî durum dağılımı şöyledir: 37'si erkek, 25'i kadın olmak üzere evli olan grubun oranı %77.5 (62), dulların oranı %20 (16), bekâr grubun oranı ise %2.5 (2)'tir. Örneklem grubunda bekâr olarak 2 yaşlı erkek bulunurken, hiç kadın bulunmamıştır. Öte yandan dulların sayısında ise kadınların fazlalığı dikkati çekmektedir. Kısaca medenî durum profilinde de evli yaşlıların bekar ve dul yaşlılardan daha fazla oldukları saptanmıştır.

¹⁷ S: Araştırmaya katılan örneklem grubunun toplam sayısını ifade etmektedir.

Tablo: 4 Örneklem grubunun eğitim düzeyine göre dağılımları

Eğitim düzeyi	Erkek	Kadın	S	%
Okur-yazar	7	9	16	20.3
İlkokul terk	5	13	18	22.8
İlkokul mezunu	25	18	43	54.4
Ortaokul mezunu	2	0	2	2.5
Lise mezunu	0	0	0	0
Toplam	39	40	79	100

Tablo 4'teki değerlerde görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun eğitim düzeylerine göre dağılımları şöyledir: 25'i erkek, 18'i kadın olmak üzere %54.4 (43)'ü ilkökul mezunu, 5'i erkek, 13'ü kadın olmak üzere %22.8 (18)'i ilkökul terk, 7'si erkek, 9'u kadın olmak üzere %20.3 (16)'ü okur-yazar, %2.5'inin ise ortaokul mezunu olduğu, lise mezunu olarak ise hiç erkek ve kadın yaşının olmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra örneklem grubundaki yaşlı erkeklerden 1 kişi de okur-yazar dahi olmadığını ifade etmiştir. Genel olarak eğitim profiline bakıldığında ilkökul mezunu yaşlıların diğer gruplardan daha fazla bir orana sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo: 5 Örneklem grubunun sosyo-ekonomik düzeye göre dağılımları

Sosyo-ekonomik düzey	Erkek	Kadın	S	%
Ortanın üstü	0	4	4	5.0
Orta	36	35	71	88.8
Ortanın altı	4	1	5	6.3
Toplam	40	40	80	100

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi örneklem grubunun sosyo-ekonomik düzeylerine göre dağılımları şöyledir: 36'sı erkek, 35'i kadın olmak üzere sosyo-ekonomik durumu orta düzeyde olanların oranı %88.8 (71), ortanın üstüne ait olan grubun oranı %5, 1'i kadın 4'ü erkek olmak üzere ortanın altına ait grubun oranı ise %6.3 (5) olarak saptanmıştır. Örneklem grubunun sosyo-ekonomik düzeylerine bakıldığında ortanın altı ve üstüne ait grubun birbirine yakın oranlara sahip oldukları, büyük çoğunluğunun ise orta düzeyde olduğu saptanmıştır.

Tablo: 6 Örneklem grubunun sosyal güvence durumuna göre dağılımları

Sosyal güvence durumu	Erkek	Kadın	S	%
Var	23	4	27	33.7
Yok	17	36	53	66.3
Toplam	40	40	80	100

Tablo 6'da görüldüğü üzere örneklem grubunun sosyal güvence durumuna göre dağılımı şöyledir: 23'ü erkek, 4'ü kadın olmak üzere sosyal güvencesi

olanların oranı %33.7 (27), 17'si erkek 36'sı kadın olmak üzere sosyal güvencesi olmayanların oranı ise %66.3 (53) olarak belirlenmiştir. Cinsiyet açısından bakıldığında erkeklerin kadınlara göre daha fazla sosyal güvencesi olmasının sebebi, Türk toplum yapısında aile reisinin genellikle erkek olması ve aileye bakmakla yükümlü olması nedeniyle -sayıları sınırlı da olsa- sosyal güvencesi olan gelir getirici bir işte çalışmaları olabilir. Sonuç olarak örneklem grubunun büyük çoğunluğunun sosyal güvencesinin olmadığı görülmüştür. Bu sonuç da, ankete katılanların sosyo-kültürel açıdan köy yerleşim yerinde yaşıyor olmalarıyla bağlantılı olabilir.

Tablo: 7 Örneklem grubunun dinî inanç düzeyine göre dağılımları

Dinî inanç düzeyi	Erkek	Kadın	S	%
Kesinlikle inanıyorum ve tüm dinî görevlerimi yerine getirmeye çalışıyorum [İnançlı]	37	39	76	95
Dinî inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var [Şüpheli]	1	1	2	2.5
Dine karşı bir ilgim yok [İlgisiz]	1	0	1	1.3
Dine karşıyım [İnançsız]	1	0	1	1.3
Toplam	40	40	80	100

Yukarıdaki ilgili tablodaki verilere göre araştırmaya katılan örneklem grubunun dinî inanç düzeyi dağılımları şöyledir: Kesinlikle inanan ve tüm dinî görevlerini yerine getirmeye çalışan yani inançlı grubun oranı %95, dinî inançlarıyla ilgili şüphe ve kararsızlıkları olan yani şüpheli grubun oranı %2.5, dine karşı bir ilgisi olmayan yani ilgisiz grup ile dine karşı olan yani inançsız grubun oranı ise oranı %1.3 olarak belirlenmiştir. Örneklem grubunun dinî inanç profiline bakıldığında büyük çoğunluğunun dinî inanca sahip olduğu gözlenmiştir. Buna sebep olarak, geleneksel dindarlık düzeyinde de olsa genel olarak dinî yaşamın şehir merkezlerine nazaran köylerde daha kuvvetli olması gösterilebilir.

e. Araştırma Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde bağımsız değişkenlerle hipotezleri test etmeye yönelik oluşturulan anket sorularının istatistiksel analizler sonucu elde edilen çapraz tabloları yer almaktadır. Çapraz tabloların ki-kare değerlerine ilişkin anlamlılık (significance) düzeyleri, daha öncede ifade edildiği gibi yüzde beş (0,05) olarak alınmıştır. Bu değere göre anlamlı bulunan ve hipotezlerin test edilmesine ilişkin oluşturulan tablolar bu bölümde incelenmiştir. Bu şablonlardan hareketle uygulanan anketlerden elde edilen bulgular değerlendirilirken konunun daha iyi anlaşılması bakımından bağımsız değişkenlere göre başlıklandırılmıştır.

1) “Cinsiyet” Değişkenine Göre:

Tablo:1.1 Ölüm düşüncesinin sıklık derecesi

Cinsiyet	Devamlı	Ara sıra	Hiç	Toplam
Erkek	29 %72.5	9 %22.5	2 %5	40 %50
Kadın	39 %97.5	1 %2.5	0	40 %50
Toplam	68 %85	10 %12.5	2 %2.5	80 %100
$X^2=9.87^{(18)}$ $SD=2^{(19)}$ $P=0.007^{(20)}$				

“Ölümü ne kadar sıklıkla düşünürsünüz?” sorusuna, yaşlılarda “devamlı düşünürüm” diyen erkeklerin oranı %72.5, kadınların oranı ise %97.5’tir. “Hiç düşünmem” diyen grupta ise, erkeklerin oranı %5 iken, kadınların hiçbir orana sahip olmadıkları gözlenmiştir. Öte yandan “ara sıra düşünürüm” diyen kadınların oranı %2.5, erkeklerin oranı %22.5’tir. Ölüm düşüncesinin sıklık derecesiyle cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Tablo: 1.2 Allah’a olan inançtan dolayı ölümden dönüldüğüne inanma durumu

Cinsiyet	Oldu	Kararsızım	Olmadı	Toplam
Erkek	27 %67.5	5 %12.5	8 %20	40 %50
Kadın	15 %37.5	1 %2.5	24 %60	40 %50
Toplam	42 %52.5	6 %7.5	32 %40	80 %100
$X^2=14.09$ $SD=2$ $P=0.00087$				

“Allah’a olan inancınız ve samimiyetinizden dolayı ölümden döndüğünüze inandığınız oldu mu?” sorusuna, “oldu” diyen yaşlı erkeklerin oranı %67.5, kadınların oranı %37.5’tir. “Olmadı” diyen kadınların oranı %60, erkeklerin oranı %20 olarak saptanmıştır. Öte yandan “kararsızım” diyen erkeklerin oranı %12.5, kadınların oranı ise %2.5’tir. Allah’a olan inançtan dolayı ölümden

¹⁸ “X²” sembolü ki-kare (chi-square)yi, sembolün karşısındaki rakam da ki-kare değerini gösterir.

¹⁹ “SD” sembolü serbestlik derecesi (df)ni, sembolün karşısındaki rakam da serbestlik derecesinin değerini gösterir.

²⁰ “P” sembolü olasılık (possibility)i, test edilen hipotezin veya konuyla ilgili verilen kararın yanlış olabileceği ya da tersinden bakıldığında belirlenen güven düzeyine göre doğru olabileceğini ifade eder. Elde edilen bu sonuç, seçilen anlamlılık düzeyine göre (0, 05, 0, 10 veya 0, 20 gibi) değişebilir. Bu çalışmada seçilen anlamlılık düzeyi, daha öncede belirtildiği gibi 0, 05’tir.

dönüldüğüne inanma durumu ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Tablo: 1.3 Yakınının ölümü sonucunda bireyde oluşan psikolojik duygulanım durumu

Cinsiyet	Üzüldüm	Acizliğimi hatırladım	Öldüğüne inanamıyorum	Ölüme olan nefretim arttı	Toplam
Erkek	22 %55	13 %32.5	4 %10	1 %2.5	40 %50
Kadın	38 %95	2 %5	0	0	40 %50
Toplam	60 %75	15 %18.8	4 %5	1 %1.3	80 %100
X ² =17.33		SD=3	P=0.00060		

“Çok yakınınız olan biri öldüğünde psikolojik olarak neler hissettiniz? Sorusuna, “üzüldüm” diyen yaşlı kadınların oranı %95, erkeklerin oranı %55’tir. “Acizliğimi hatırladım” diyen kadınların oranı %5, erkeklerin oranı %32.5’tir. Öte yandan “öldüğüne inanamıyorum” diyen erkeklerin oranı %10 iken buna kadınlardan hiç katılım yoktur. Burada kadınların diğer bir katılımsızlığı da “ölüme olan nefretim arttı” şikkına olmuştur. Bu şikka erkeklerin katılım oranı ise %2.5’tir. Yakınının ölümü sonucunda bireyde oluşan psikolojik duygulanım durumu ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Tablo: 1.4 Ölümün arzu edilmesinin sebebi

Cinsiyet	Sonsuz mutluluğa kavuşma	Ölümü, yaşamaktan iyi bulma	Daha iyi anlaşılmayı ümit etme	Hayatın zorluklarından kurtulma	Toplam
Erkek	12 %30.8	11 %28.2	10 %25.6	6 %15.4	39 %51.3
Kadın	14 %37.8	2 %5.4	9 %24.3	12 %32.4	37 %48.7
Toplam	26 %34.2	13 %17.1	19 %25	18 %23.7	76 %100
X ² =8.39		SD=3	P=0.03		

“Ölmeyi istiyorsanız sizce bu ölümü arzu etmenizin sebebi nedir?” sorusuna, “sonsuz mutluluğa kavuşacağım için” diyen yaşlı erkeklerin oranı %30.8, kadınların oranı %37.8’dir. “Ölmeyi yaşamaktan daha iyi bulduğum için” diyen erkeklerin oranı %28.2 iken, bu oran kadınlarda %5.4’dür. “Daha iyi anlaşılacağım için” diyenlerde erkeklerin oranı %25.6, kadınların oranı %24.3’tür. Öte yandan “hayatın zorluklarından kurtulacağım için” diyen erkeklerin oranı %15.4, kadınların oranı ise %32.4 olarak belirlenmiştir. Bu soruyu erkeklerden 1, kadınlardan 3 kişi olmak üzere toplam 4 kişi cevapsız bi-

128 / Yaşlılık Döneminde Ölüm Psikolojisi

rakmıştır. Ölüm arzusunun sebebi ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Tablo: 1.5 Yapılan mezar ziyaretlerinin sıklık derecesi

Cinsiyet	Çevremizden biri öldüğünde	Ayda bir kez mutlaka	Arefe ve bayram günleri	Hiç ziyaret etmem	Toplam
Erkek	11 %27.5	6 %15	21 %52.5	2 %5	40 %50
Kadın	0	1 %2.5	36 %90	3 %7.5	40 %50
Toplam	11 %13.8	7 %8.8	57 %71.3	5 %6.3	80 %100
X ² =18.71 SD=3 P=0.00031					

“Mezarlıkları ne kadar sıklıkla ziyaret edersiniz?” sorusuna “çevremizden biri öldüğünde” diyen erkeklerin oranı %27.5 iken, kadınlar bu şıkkı hiç işaretlememişlerdir. Çünkü özellikle Türk toplum yapısında cenazenin defin işleyle genelde erkekler ilgilenir. Öte yandan “Ayda bir kez” diyenlerde erkeklerin oranı %15, kadınların oranı %2.5’dir. “Arefe ve bayram günleri” diyenler de ise kadınların oranı %90, erkeklerin oranı %52.5’tir. Öte yandan “hiç ziyaret etmem” diyenlerde erkeklerin oranı %5, kadınların oranı %7.5’tir. Yapılan mezar ziyaretlerinin sıklık derecesi ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Tablo: 1.6 Kendi mezarını biçimlendirme isteği

Cinsiyet	Hiç önemli değil	Bir mezar taşı dikilsin yeter	Mükemmel bir mezarım olsun	Hiç katkıda bulunmasınlar	Toplam
Erkek	10 %25	24 %60	0	6 %15	40 %50
Kadın	2 %5	30 %75	7 %17.5	1 %2.5	40 %50
Toplam	12 %15	54 %67.5	7 %8.8	7 %8.8	80 %100
X ² =16.57 SD=3 P=0.00087					

“Öldükten sonra kendi mezarınızın nasıl olmasını istersiniz?” sorusuna “hiç önemli değil” diyen erkeklerin oranı %25, kadınların oranı %5’tir. “Bir mezar taşı dikilsin yeter” diyen erkeklerin oranı %60, kadınların oranı ise %75’tir. “Mükemmel bir mezarım olsun” diyen yaşlı erkek olmazken, kadınlarda bu oran %17.5 olarak tespit edilmiştir. Öte yandan “hiç katkıda bulunmasınlar” diyenlerde ise erkeklerin oranı %15, kadınların oranı %2.5’tir. Kendi mezarını biçimlendirme isteği ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

2. “Yaş” Değişkenine Göre:

Tablo: 2.1 Gelişim dönemleri içerisinde ölüm ve ölüm ötesi düşüncesinin yoğunlaştığı dönem

Yaş	Gençlik döneminde	Yetişkinlik döneminde	Yaşlılık döneminde	Tüm dönemlerde	Toplam
60-65	3 %9.1	6 %18.2	21 %63.6	3 %9.1	33 %41.3
66-70	1 %4	0	24 %9.6	0	25 %31.3
71-75	0	0	12 %100	0	12 %15
76+	1 %10	0	9 %90	0	10 %12.5
Toplam	5 %6.3	6 %7.5	66 %82.5	3 %3.8	80 %100
X ² =16.91 SD=9 P=0.050					

“Hayatınızın hangi döneminde ölüm ve ölüm ötesini daha çok düşünmeye başladınız?” sorusuna, “yaşlılık döneminde” diyen yaşlıların tüm yaş grupları itibariyle toplam oranın %82.5, diğer dönemlere ilişkin verilen cevaplarda ise bu oranın (gençlik dönemi %6.3, yetişkinlik dönemi %7.5, tüm dönemlerde %3.8) oldukça düşük olduğu saptanmıştır. Buna göre gelişim dönemleri içerisinde ölüm ve ölüm ötesi düşüncesinin yoğunlaştığı dönem ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

3. “Medenî Durum” Değişkenine Göre:

Tablo: 3.1 Ölüm düşüncesinin sıklık derecesi

Medenî durumu	Devamlı	Ara sıra	Hiç	Toplam
Evli	52 %83.9	9 %14.5	1 %1.6	62 %77.5
Dul	15 %93.8	1 %6.3	0	16 %20
Bekâr	1 %50	0	1 %50	2 %2.5
Toplam	68 %85	10 %12.5	2 %2.5	80 %100
X ² =20.03 SD=4 P=0.00049				

“Ölümü ne kadar sıklıkla düşünürsünüz?” sorusuna, “devamlı” diyen evlilerin oranı %83.9, dulların oranı %93.8, bekârların oranı %50’dir. Burada yaşlı dulların oranının çok fazla olması, yaşlılık döneminde dul kalma genellikle boşanma ile değil de ölümle olduğu için dul yaşlıların sürekli olarak kaybettikleri eşlerini düşünmeleri sebebiyle olabilir. “Hiç düşünmem” diyen yaşlı dul bulunmazken, bu oran evlilerde %1.6, bekârlarda ise %50’dir. Öte yandan “ara sıra” diyen yaşlı bekâr bulunmazken, bu oran evlilerde %14.5, dullarda

130 / Yaşlılık Döneminde Ölüm Psikolojisi

ise %6.3 olarak belirlenmiştir. Buna göre ölüm düşüncesinin sıklık derecesi ile medenî durum değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Tablo: 3.2 Ölümle ilgili korku ve kaygıların paylaşılması durumu

Medenî durumu	Eşimle	Çocuklarıyla	Samimi arkadaşlarıyla	Hiç kimseyle paylaşmam	Toplam
Evli	33 %53.2	5 %8.1	15 %24.2	9 %14.5	62 %77.5
Dul	0	5 %25	9 %56.3	3 %18.8	16 %20
Bekâr	0	0	0	2 %100	2 %2.5
Toplam	33 %41.3	9 %11.3	24 %30	14 %17.5	80 %100
X ² =26.13		SD=6		P=0.00021	

“Ölümle ilgili korku ve kaygılarınızı daha çok kimlerle paylaşırsınız?” sorusuna, “eşimle paylaşırım” diyen evli yaşlıların oranı %53.2, “çocuklarıyla” diyenlerde evlilerin oranı %8.1, dulların oranı %25’tir. Öte yandan “samimi arkadaşlarıyla” diyen hiç bekâr yaşlı bulunmazken, evlilerin oranı %24.2, dulların oranı da %56.3 olarak gözlenmiştir. “Hiç kimseyle paylaşmam” diyenlerde evlilerin oranı %14.5, dulların oranı %18.8’dir. Ölümle ilgili korku ve kaygıların paylaşılması durumu ile medenî durum değişkeni arasında önemli bir ilişki saptanmıştır.

Tablo: 3.3 Yapılan mezar ziyaretlerinin sıklık derecesi

Medenî durumu	Çevremizden biri öldüğünde	Ayda bir kez mutlaka	Arefe ve bayram günleri	Hiç ziyaret etmem	Toplam
Evli	11 %17.7	6 %9.7	41 %66.1	4 %6.5	62 %77.5
Dul	0	1 %6.3	15 %93.8	0	16 %20
Bekâr	0	0	1 %50	1 %50	2 %2.5
Toplam	11 %13.8	7 %8.8	57 %71.3	5 %6.3	80 %100
X ² =12.16		SD=6		P=0.05	

“Mezarlıkları ne kadar sıklıkla ziyaret edersiniz?” sorusuna “genellikle arefe ve bayram günleri” diyenlerde evlilerin oranı %66.1, dulların oranı %93.8, bekârların oranı %50’dir. “Ayda bir kez mutlaka” diyen hiç bekâr yaşlı bulunmazken, bu oran evlilerde %9.7, dullarda ise %6.3’tür. “Çevremizden biri öldüğünde” diyen evlilerin oranı da %17.7 olarak gözlenmiştir. Öte yandan “hiç ziyaret etmem” diyen dul yaşlı bulunmazken, bu durumdaki evlilerin oranı %6.5, bekârların oranı ise %50’dir. Yapılan mezar ziyaretlerinin sıklık

derecesi ile medenî durum değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Tablo: 3.4 Mezar taşlarındaki yazıları okumaya duyulan ilgi durumu

Medenî durumu	Dikkatimi çeker ve okurum	Dikkatimi çeker ama okumam	Dikkatimi çekmediği için okumam	Okumayı düşünmedim	Toplam
Evli	49 %79	6 %9.7	2 %3.2	5 %8.1	62 %77.5
Dul	12 %75	2 %12.5	0	2 %12.5	16 %20
Bekâr	1 %50	0	1 %50	0	2 %2.5
Toplam	62 %77.5	8 %10	3 %3.8	7 %8.8	80 %100
X ² =13.05 SD=6 P=0.04					

“Mezarlığı ziyaret ettiğinizde mezar taşlarındaki yazıları okur musunuz?” sorusuna, “dikkatimi çeker ve okurum” diyen evlilerin oranı %79, dulların oranı %75, bekârların oranı %50’dir. Buna mukabil bekârlardan “dikkatimi çeker ama okumam” diyen hiç yaşlı bulunmazken, bu oran evlilerde %9.7, dullarda ise %12.5’tir. “Dikkatimi çekmediği için okumam” diyen evlilerin oranı %3.2, bekârların oranı %50 olarak saptanmıştır. Öte yandan “okumayı hiç düşünmedim” diyen yaşlı bekâr bulunmazken, bu oran evlilerde %8.1, dullarda ise %12.5’tir. Bu verilere göre mezar taşlarındaki yazıları okumaya duyulan ilgi durumu ile medenî durum değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

4. “Eğitim Düzeyi” Değişkenine Göre:

Araştırmada kullanılan örneklem grubunun eğitim düzeyinde, lise mezunu hiçbir yaşlı tespit edilmediği için çapraz tablo oluşumunda da bu gruba yer verilmemiştir.

Tablo: 4.1 Kendi mezarını biçimlendirme isteği

Eğitim düzeyi	Hiç önemli değil	Bir mezar taşı dikilsin yeter	Mükemmel bir mezarım	Hiç katkıda bulunmasınlar	Toplam
Okur-Yazar	1 %6.3	12 %75	3 %18.8	0	16 %20.3
İlkokul terk	2 %11.1	10 %55.6	4 %22	2 %11.1	18 %22.8
İlkokul mezunu	7 %16.3	31 %72.1	0	5 %11.6	43 %54.4
Ortaokul mezunu	2 %100	0	0	0	2 %2.5
Toplam	12 %15.2	53 %67.1	7 %8.9	7 %8.9	79 %100
X ² =24.00 SD=9 P=0.004					

132 / Yaşlılık Döneminde Ölüm Psikolojisi

“Öldükten sonra kendi mezarınızın nasıl olmasını istersiniz?” sorusuna, “bir mezar taşı dikilsin yeter” diyen okur-yazar yaşlıların oranı %75, ilkökul terklerin oranı %55.6, ilkökul mezunlarının oranı %72.1’dir. “Hiç önemli değil” diyenlerde ortaokul mezunlarının oranı %100, ilkökul mezunlarının oranı %16.3, ilkökul terklerin oranı %11.1, okur-yazarların oranı %6.3’tür. Öte yandan “mükemmel bir mezarım olsun” diyen ilkökul ve ortaokul mezunu yaşlı bulunmazken, bu oran ilkökul terklerde %22.2, okur-yazarlarda ise %18.8 olarak bulunmuştur. “Mezarıma hiçbir şekilde katkıda bulunulmasın” diyen ilkökul mezunlarının oranı %11.6, ilkökul terklerin oranı ise %11.1’dir. Bu verilere göre kendi mezarını biçimlendirme isteği ile eğitim düzeyi arasında önemli bir ilişki görülmüştür.

5. “Sosyo-Ekonomik Düzey” Değişkenine Göre:

Tablo: 5.1 Ölümü hatırlamanın birey üzerindeki psikolojik etkileri

Sosyo-ekonomik	Korkarım ve ürperirim	Ölüme boyun eğirim	Bir an önce ölmek isterim	Ölümü hatırlamaya çalışırım	Toplam
Ortanın üstü	2 %50	2 %50	0	0	4 %5
Orta	31 %43.7	36 %50.7	1 %1.4	3 %4.2	71 %88.8
Ortanın Altı	0	2 %40	0	3 %60	5 %6.3
Toplam	33 %41.3	40 %50	1 %1.3	6 %7.5	80 %100
$X^2=22.16$		SD=6	P=0.00113		

“Ölümü hatırladığınızda psikolojik olarak neler hissedersiniz?” sorusuna, “korkarım ve ürperirim” diyen ortanın altına ait hiç yaşlı bulunmazken, bu oran orta grupta %43.7, ortanın üstünde ise %50’dir. “Ölüme boyun eğirim” diyenlerde ortanın üstüne ait grubun oranı %50, ortaya ait grubun oranı %50.7, ortanın altına ait grubun oranı %40’tır. Buna karşın “bir an önce ölmek isterim” diyen sadece orta düzeydeki (%1.4) grup olmuştur. “Ölümü hatırlamamaya çalışırım” diyen ortaya ait grubun oranı %4.2, ortanın altına ait grubun oranı %60 olarak tespit edilmiştir. Yukarıdaki verilere göre ölümü hatırlamanın birey üzerindeki psikolojik etkileri ile sosyo-ekonomik düzey değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Tablo: 5.2 Yakınının ölümü sonucunda bireyde oluşan psikolojik duygulanım durumu

Sosyo-ekonomik düzey	Üzüldüm	Acizliğimi hatırladım	Öldüğüne inanamıyorum	Ölüme olan nefretim arttı	Toplam
Ortanın üstü	3 %75	1 %25	0	0	4 %5
Orta	55 %77.5	13 %18.3	3 %4.2	0	71 %88.8
Ortanın Altı	2 %40	1 %20	1 %20	1 %20	5 %6.3
Toplam	60 %75	15 %18.8	4 %5	1 %1.3	80 %100
X ² =18.50 SD=6 P=0.00509					

“Çok yakınınız olan biri öldüğünde psikolojik olarak neler hissettiniz?” sorusuna, “üzüldüm” diyen yaşlılarda ortanın altına ait grubun oranı %40, ortanın oranı %77.5, ortanın üstünün oranı %75’dir. “Acizliğimi hatırladım” diyenlerde ortanın üstünün oranı %25, ortanın oranı %18.3, ortanın altının oranı %20’dir. “Öldüğüne inanamıyorum” diyen hiç ortanın üstüne ait yaşlı bulunmazken bu oran orta grupta %4.2, ortanın altında ise %20 olarak belirlenmiştir. Öte yandan “ölüme karşı olan nefretim artı” diyen sadece ortanın altına (%20) ait yaşlılardır. Buna göre yakınının ölümü sonucunda bireyde oluşan psikolojik duygulanım durumu ile sosyo-ekonomik düzey değişkeni arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Tablo: 5.3 Kendi mezarını biçimlendirme isteği

Sosyo-ekonomik düzey	Hiç önemli değil	Bir mezar taşı dikilsin yeter	Mükemmel bir mezarım olsun	Hiç katkıda bulunmasınlar	Toplam
Ortanın üstü	0	1 %25	3 %75	0	4 %5
Orta	10 %14.1	50 %70.4	4 %5.6	7 %9.9	71 %88.8
Ortanın Altı	2 %40	3 %60	0	0	5 %6.3
Toplam	12 %15	54 %67.5	7 %8.8	7 %8.8	80 %100
X ² =26.10 SD=6 P=0.00021					

“Öldükten sonra kendi mezarınızın nasıl olmasını istersiniz?” sorusuna, “bir mezar taşı dikilsin yeter” diyenlerde ortanın üstünün oranı %25, ortanın oranı %70.4, ortanın altının oranı %60’dır. “Hiç önemli değil” diyen ortanın üstüne ait hiçbir yaşlı yoktur. Bunun yanı sıra “mükemmel bir mezarım olsun” diyenlerde ortanın üstündeki grubun oranı %75 iken bu oran orta grupta

134 / Yaşlılık Döneminde Ölüm Psikolojisi

%5.6'dır. "Hiç bir şekilde katkıda bulunmasınlar" diyen sadece orta (%9.9) gruptur. Ortaya çıkan bu tabloya göre kendi mezarını biçimlendirme isteği ile sosyo-ekonomik düzey değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

6. "Sosyal Güvence Durumu" Değişkenine Göre:

Tablo: 6.1 Mezar taşlarındaki yazıları okumaya duyulan ilgi durumu

Sosyal güvence durumu	Dikkatimi çeker ve okurum	Dikkatimi çeker ama okumam	Dikkatimi çekmediği için okumam	Okumayı düşünmedim	Toplam
Var	26 %96.3	1 %3.7	0	0	27 %33.8
Yok	36 %67.9	7 %13.2	3 %5.7	7 %13.2	53 %66.3
Toplam	62 %77.5	8 %10	3 %3.8	7 %8.8	80 %100
$X^2=8.56$ SD=3 P=0.03					

"Mezarlığı ziyaret ettiğinizde mezar taşlarındaki yazıları okur musunuz?" sorusuna, "dikkatimi çeker ve okurum" diyenlerden sosyal güvencesi olanların oranı %96.3, olmayanların oranı %67.9'dur. "Dikkatimi çeker ama okumam" diyen yaşlılarda ise sosyal güvencesi olanların oranı %3.7, olmayanların oranı %13.2'dir. Öte yandan "dikkatimi çekmediği için okumam" diyenler (%5.7) ile okumayı hiç düşünmeyen yaşlıların (%13.2), sosyal güvencesi olmayan yaşlılar olduğu gözlenmiştir. Elde edilen bu verilere göre mezar taşlarındaki yazıları okumaya duyulan ilgi ile sosyal güvence durumu değişkeni arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Tablo: 6.2 Gelişim dönemleri içerisinde ölüm ve ölüm ötesi düşüncesinin yoğunlaştığı dönem

Sosyal güvence durumu	Gençlik döneminde	Yetişkinlik döneminde	Yaşlılık döneminde	Tüm dönemlerde	Toplam
Var	4 %14.8	0	21 %77.8	2 %7.4	27 %33.8
Yok	1 %1.9	6 %11.3	45 %84.9	1 %1.9	53 %66.3
Toplam	5 %6.3	6 %7.5	66 %82.5	3 %3.8	80 %100
$X^2=9.40$ SD=3 P=0.02					

"Hayatınızın hangi döneminde ölüm ve ölüm ötesini daha çok düşünmeye başladınız?" sorusuna, "yaşlılık dönemimde" diyen yaşlıların toplam oranı %82.5, "yetişkinlik dönemimde" diyenlerin oranı ise %7.5 olarak tespit edilmiştir. Bu dönemde yoğunlaştığını söyleyen grup sosyal güvencesi olmayan-

lardır. “Gençlik dönemimde” diyen yaşlıların oranı ise %6.3’tür. Oluşan bu verilere göre gelişim dönemleri içerisinde ölüm ve ölüm ötesi düşüncesinin yoğunlaştığı dönem ile sosyal güvence durumu değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

7. “Dinî İnanç Düzeyi” Değişkenine Göre:

Tablo: 7.1 Ölümü anlamlandırma durumu

Dinî inanç düzeyi	Sonsuz hayatın başlangıcıdır	Sonsuz bir yokluk ve hiçliktir	Bir sırdır	Başka (Belirtiniz)	Toplam
İnançlı	39 %51.3	0	15 %19.7	2 %2.6	76 %95
Şüpheli	0	20 %26.3	1 %50	1 %50	2 %2.5
İlgisiz	0	0	1 %100	0	1 %1.3
İnançsız	0	0	1 %100	0	1 %1.3
Toplam	39 %48.8	20 %25	18 %22.5	3 %3.8	80 %100
$X^2=21.11$ SD=9 P=0.01					

“Sizce ölüm ne anlam ifade etmektedir?” sorusuna, “sonsuz hayatın başlangıcıdır” diyen yaşlılarda sadece inançlı grup bulunmuş ve bu grubun oranı %51.3’tir. “Sonsuz bir yokluk ve hiçliktir” diyen ise sadece şüpheli (%26.3) olan gruptur. Bunun yanı sıra bir sır olduğunu ifade edenlerin oranı ise inançlılarda %19.7, şüphelilerde %50, ilgisiz ve inançsızlarda ise %100’dür. Bunların dışında farklı cevap verenlerin oranı da %3.8’dir. Buna göre ölümü anlamlandırma durumu ile dinî inanç düzeyi değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Tablo: 7.2 Ölümle ilgili sohbetlerin sıklık derecesi

Dinî inanç düzeyi	Devamlı	Ara sıra	Hiçbir zaman	Toplam
İnançlı	19 %25.7	48 %64.9	7 %9.5	74 %94.9
Şüpheli	1 %50	1 %50	0	2 %2.6
İlgisiz	1 %100	0	0	1 %1.3
İnançsız	0	0	1 %100	1 %1.3
Toplam	21 %26.9	49 %62.8	8 %10.3	78 %100
$X^2=12.25$ SD=6 P=0.05				

136 / Yaşlılık Döneminde Ölüm Psikolojisi

“Bulduğunuz ortamda yakınlarınızla ölümle ilgili sohbetler eder misiniz?” sorusuna, “hiçbir zaman etmem” diyen inançlıların oranı %9.5, inançsızların oranı %100’dür. “Ara sıra ederim” diyen inançlıların oranı %64.9, şüphelilerin oranı %50 olarak bulunmuştur. Bunun yanı sıra “devamlı ederim” diyen yaşlıların toplam oranı da %26.9’dur. Bu verilere göre ölüme ilişkin sohbetlerin sıklık derecesi ile dinî inanç düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Tablo: 7.3 Ölüm korkusunun sebebi

Dinî inanç düzeyi	Her şeyin sonu olduğu için	Allah’a hesap veremeyeceğim için	Sevdiklerimden ayrılacağı için	Ölümden hiç korkmuyorum	Toplam
İnançlı	10 %13.2	55 %72.4	5 %6.6	6 %7.9	76 %95
Şüpheli	0	1 %50	0	1 %50	2 %2.5
İlgisiz	0	1 %100	0	0	1 %1.3
İnançsız	0	0	0	1 %100	1 %1.3
Toplam	10 %12.5	57 %71.3	5 %6.3	8 %10	80 %100
$X^2=13.49$		SD=9	P=014		

“Ölümden korkuyorsanız sizce bu ölüm korkunuzun sebebi nedir?” sorusuna, “her şeyin sonu olduğu için” diyen inançlı yaşlıların oranı %13.2’dir. “Allah’a karşı hesabımı veremeyeceğim için” diyenlerin oranı ise %71.3’tür. “Sevdiklerimden ayrılacağı için” diyen grup (%6.6) ise sadece inançlılardır. Buna karşın ölümden hiç korkmayan yaşlıların toplam oranı ise %10’dur. Ölüm korkusunun sebebi ile dinî inanç düzeyi değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

YORUM VE TARTIŞMA

Yaşlılık, insanoğlunun engelleyemediği, yaşanılması gereken tabii gelişim dönemlerinin son aşamasıdır. Dünyadaki nüfusun bir dengede olması için bireylerin dünyaya geldikten sonra büyüme, yetişme, yaşlanma gibi bir takım evrelerden geçmesi zorunludur. Bugün, konuyla ilgili bilimsel çalışmaların belli bir literatür oluşturmadığı ülkelerde yaşlılık dönemine ön yargıyla bakılmaktadır. Türkiye’de bu dönemle ilgili bilimsel çalışmaların azlığı, bu tutumun sebeplerinden biri olarak gösterilebilir. Hemen hemen her alanda olduğu gibi, gelişim psikolojisi içerisinde değerlendirilen yaşlılık psikolojisinde de ABD ve Avrupa’da yapılan çalışmaların başlangıcı, tarih itibarıyla Türkiye’den çok önceye dayanmaktadır. Dolayısıyla onlarda, bu alanla ilgili yapılan çalışmalarda bilimsel bir literatür oluşmuş durumdadır.

Tarafımızdan bu konuyla ilgili bir alan araştırması yapılmasının sebeplerinden biri de, bu alanın Türkiye'deki bilimsel platformda hâlâ bakir bir saha olmasıdır. Bu itibarla makalenin bu son bölümünde, bağımsız değişkenler eksenli oluşturulan çapraz tabloların açılımlarını ihtiva eden değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın hipotezlerinden biri olan “gelişim dönemleri ile ölüm düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki vardır; yaşlılık döneminde ölüm, diğer dönemlere oranla daha sık düşünülmektedir” hipotezi doğrulanmıştır. Şöyle ki; ankete katılan yaşlıların %82.5'inin ölümü ve ölüm ötesini gelişim dönemleri içerisinde, içinde yaşadıkları son dönem olan yaşlılık döneminde daha fazla düşünmeye başladıkları tespit edilmiştir (bkz. Tablo:2.1). Aynı veriden elde edilen bir başka sonuç ise; yaşlılık döneminin kendi içinde de artan yaşla birlikte ölüm ve ölüm ötesi düşüncesinde periyodik bir yükselmenin olduğu yönündedir.²¹

“Eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyi ile ölüm duygusu ve düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki vardır; sözü edilen düzeyleri düşük olan yaşlılarda, analitik düşünme yetisi yeterince gelişmediği için ölüm ve ölüm ötesiyle ilgili konular üzerinde sorgulayıcı bir duygu ve düşünce seyri gelişmemiştir,” şeklindeki hipotez de doğrulanmıştır. Söz konusu konuyla ilgili eğitim düzeyi değişkeni kullanılarak yapılan değerlendirmede, örneğin; mezarını şekillendirme isteği ile ilgili sorulan soruya “hiç önemli değil” yani “mezarım nasıl olursa olsun” diyenlerin oranı %15.2'dir. Burada okur-yazarların oranı %6.3, ilkökul terklerin oranı %11.1, ilkökul mezunlarının oranı %16.3, ortaokul mezunlarının oranı ise %100'dür (bkz. Tablo:4.1). Elde edilen değerlere baktığımızda, eğitim düzeyi yükseldikçe inancın mantığını kavrama oranının da arttığını ve şekle verilen önemin azaldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bir gün mutlaka öleceğini bilen birey, kendini varoluş nedeni üzerinde düşünmeye zorlamaktadır. Ancak düşünce yetisi gelişmemiş bireyler için ölüm tabii bir olay gibi algılanmakta ve söz konusu durum bireyde bilişsel anlamda bir değişim meydana getirmeyebilmektedir.²² Nitekim anket uygulaması sırasında eğitim düzeyi düşük yaşlıların, konuyla ilgili soruların cevaplanması süresince aynı şeyleri tekrarlayıp durdukları tespit edilmiştir.

“Ölüm korkusu ile dinî inanç arasında anlamlı bir ilişki vardır; dinî inanç düzeyi yüksek olan yaşlıların ölüm korkusu, düşük olanlara göre daha azdır,” şeklindeki hipotezin değerlendirilmesinde ise dinî inanç düzeyi değişkeni kullanılarak direkt ölüm korkusunun sebebini öğrenmeye yönelik olan soruya veri-

²¹ Krş. TARHAN, Nevzat, “Yaşlılar ve İnanç,” Kur'an Mesajı -İlmî Araştırmalar Dergisi, İstanbul-1998, S.6, s. 44; KARACA, Faruk, Psikolojik Açıdan Ölüm ve Dinî İnanç İlişkisi, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum-1997, s. 202-205

²² HÖKELEKLİ, *Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi*, s. 156

138 / Yaşlılık Döneminde Ölüm Psikolojisi

len cevaplarda anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir (bkz. Tablo:7.3). Ancak ölümü anlamlandırma konusuyla ilgili sorulan soruya “sonsuz bir hayatın başlangıcıdır” diyenlerin %51.3’ünün inançlı yaşlılar olduğu gözlenmiştir (bkz. Tablo:7.1). Bu veri değerlendirildiğinde, inanan yaşlıların ölüm sonrası hayatın varlığı noktasında, diğer gruplara göre inanç probleminin olmadıkları da söylenebilir. Dinî inançla ölüm korkusu arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı, konu ile ilgili yapılan başka ampirik araştırmalarda da tespit edilmiştir.²³

“Dinî inanç düzeyi ile ölümü dillendirme arasında anlamlı bir ilişki vardır; dinî inanç düzeyi yüksek olan yaşlılar, düşük olanlara göre ölümle ilgili daha fazla sohbet ederler”, şeklindeki hipoteze bakıldığında ise (bkz. Tablo:7.2), inançlı yaşlıların %64.9’unun ölümü benimsedikleri için ara sıra, %25.7’sinin de devamlı olarak ölüm sohbetleri yaptıkları saptanmıştır.²⁴ Buna karşın %1.3 olarak tespit edilen inançsız grup da, bir taraftan yaşlılık döneminde bulunduğu için, ölümün vermiş olduğu gerginlikle diğer taraftan ölüm sonrası hayatın varlığının olması ihtimalinin kendilerinde meydana getirmiş olduğu kaygıyla hiçbir zaman ölümle ilgili sohbetler etmediği tespit edilmiştir.²⁵

“Cinsiyet değişkeni ile ölümü düşünme sıklığı arasında anlamlı bir ilişki yoktur; her iki cinsiyet düzeyinde de yaşlılar ölümü eşit oranlarda düşünürler,” şeklinde oluşturulan hipotez doğrulanmamıştır. Araştırmada, cinsiyet değişkeni kullanarak, ölümü sıklıkla düşünme derecesini tespit etmek amacıyla sorulan soruda, ölümü devamlı düşünen erkeklerin oranı %72.5 iken bu oran kadınlarda %97.5 olarak saptanmıştır (bkz. Tablo:1.1). Burada yaşlı kadınların hemen hemen hepsi ev kadını olduğu için, yaşın getirmiş olduğu psikolojik etkinin de, bulunduğu ortama eşlik etmesi sebebiyle kadınlarda bu oranın yükseldiği söylenebilir. Öte yandan her iki cinste de, ölümü ara sıra düşündüğünü söyleyenlerde bu kez erkeklerin oranının %22.5 ile kadınlardan (%2.5) daha fazla olduğu görülmüştür. Çünkü Türk aile yapısında ev reisinin çoğunlukla erkek olması ve beraberinde aileye bakma mükellefiyetinin de genellikle erkeğe verilmesi, ister istemez onu sosyal çevreyle ilişkiye itmektir. Kısaca erkeklerin ölümü, kadınlar kadar sık düşünmemelerinin sebeplerinden biri de, onlar kadar duygusal olmamalarının yanında toplumda dışa

²³ KARACA, *Psikolojik Açıdan Ölüm*, s. 99-100, 177-178; HÖKELEKLİ, “Ölümle İlgili Tutumlar ve Dinî Davranış”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara-1991, C.5, S.2, s. 87; ÖNER, Necati, *Stres ve Dinî İnanç*, TDV Yayınları, 4. Baskı, Ankara-1989, s. 16; DEMİRCİ, Mehmet, “Mutavviflara Göre Ölüm”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara-1987, S.3, s. 102; GAZALİ, *Kimyay-ı Saâdet*, (Çev. A. Faruk MEYAN), Bedir Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul-1972, C.1-2, s. 786-788

²⁴ Krş. KARACA, a.g.tez, s. 179

²⁵ Krş. KARACA, a.g.tez, s.180; GsZALİ, *İhya’ul-Ulumi’d-Din*, (Çev. Mehmet A. MÜFTÜOĞLU), Tuğra Neşriyat, İstanbul-1989, C.4, s. 787-789; HÖKELEKLİ, *Ölümle İlgili Tutumlar*, s. 87; AYDIN, Mehmet, *Din Felsefesi*, DEÜ Yayınları, 2. Baskı, İzmir-1990, s. 184

dönük bir rol üstlenmeleri olabilir. Yukarıdaki sebebe bağlı olarak cinsiyet değişkeniyle ilgili tespit edilen önemli bir sonuçta şudur: Allah'a olan inancın dolayı ölümden dönüldüğüne inanma durumunu tespit etmek amacıyla sorulan soruya verilen cevaplarda; böyle bir durumun olmadığını söyleyen erkeklerin oranı %20 iken kadınlarda bu oran %60'tır (bkz. Tablo:1.2). Burada da erkeklerin oranının düşük olmasının sebebi, konuları gereği dış tehlikelerle daha çok yüz yüze gelmelerine; kadınların oranının fazla olması da erkeklere göre daha fazla duygusal olmalarına bağlanabilir.²⁶

Öte yandan "medenî durum değişkeni ile ölüme ilişkin korku ve kaygıların paylaşımı arasında anlamlı bir ilişki vardır; evli yaşlılar, ölüme ilgili korku ve kaygılarını azaltmak için görüş ve düşüncelerini başkalarıyla dul ve bekar yaşlılara göre daha fazla paylaşırlar," tarzındaki hipotez de doğrulanmıştır. Medenî durum değişkeni kullanarak, ölüme ilgili korku ve kaygıların paylaşımını öğrenmek amacıyla sorulan soruya verilen cevaplarda, evlilerin toplam oranı %77.5 olarak belirlenmiştir. Bu grubun %53.2'si kaygılarını eşine, %8.1'i de çocuklarına anlattığını bildirmiştir (bkz. Tablo:3.2). Burada ilginç bir sonuç da, bekâr yaşlıların ölüme ilişkin korku ve kaygılarını hiç kimseye paylaşmadıkları yönünde elde edilen veridir. Bu duruma, yaşlılık dönemine kadar çeşitli sebeplerden dolayı evlenemeyen bireylerde, ölüm korkusunun yanında yalnızlık duygusunun da ağır basmasının etkili olduğu şeklinde yorum getirilebilir.²⁷

Medenî durum değişkeni kullanılarak yapılan değerlendirmede ölüm düşüncesinin sıklığıyla ilgili önemli bir başka sonuç ise, ölüme devamlı düşündüğünü söyleyen dulların oranının (%93.8) diğer gruplara oranla bir hayli yüksek olmasıdır (bkz. Tablo:3.1). Bu durum, bireyin yaşamı boyunca kendine en yakın kişi olan eşini kaybetmesi ve hatıralarıyla her an baş başa olması, şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın başka bir hipotezi olan "cinsiyet faktörü ile yapılan mezar ziyaretlerinin sıklık derecesi arasında anlamlı bir ilişki vardır; yaşlı kadınlar, mezar ziyaretlerini erkeklerden daha sık yaparlar," hipotezi de doğrulanmıştır. Konuyla ilgili oluşturulan tabloya bakıldığında mezar ziyaretlerinin %71,3'ünün arife ve bayram günleri yapıldığı tespit edilmiştir. Cinsiyet faktörü göz önüne alındığında, erkeklerin oranı %52.5 iken kadınların oranı %90'dır (bkz. Tablo:1.5). Bu verilere göre dinî bayramların arife ve bayram günleri mezar ziyaretlerine kadınlar erkeklerden daha çok iştirak etmektedirler.²⁸ Bu tablodan çıkan bir başka önemli sonuç ise; çevreden biri öldüğünde

²⁶ Krş. KARACA, a.g.tez, s.182; LEHR, Ursula, *Yaşlanmanın Psikolojisi / Psychologie des Alterns*, (Çev. Neylan ERYAR), Bilimsel ve Teknik Yayınları Çeviri Vakfı, İstanbul-1994, s. 407; ÇİLELİ, *Ölüm*, s. 264-269

²⁷ Krş. KARACA, a.g.tez, s. 229-230

²⁸ Krş. KARACA, a.g.tez, s. 230-231

140 / Yaşlılık Döneminde Ölüm Psikolojisi

mezarlığı ziyaret durumunda erkeklerin oranı %27.5 iken, kadınlarda hiç ziyaret olmamasıdır. Buradaki katılım oranında cinsiyeti belirleyen faktör, içinde yaşanan toplumun sahip olduğu sosyal normlarıdır. Aynı konuda medenî durum değişkeni kullanılarak yapılan değerlendirmede (bkz. Tablo:3.3) mezarlığı ziyaret etmeyen hiç dul yaşlının olmadığı gözlenmiştir. Bu yaştaki dul-ların boşanmış olma ihtimali düşük olduğundan, dul kalma sebebi genellikle eşlerin ölümüdür. Bu itibarla eşinin mezarını ziyaret etmeyi kendisinin ona karşı bir vefa borcunu ödemesi şeklinde algılaması sebebiyle mezar ziyareti yapmayan hiç dul yaşlı yoktur denebilir.

Bireyin sosyo-ekonomik düzeyinin iyi olması, yaşam sürecinde yaptırım gücünü de artırmaktadır. Bu sebeple sosyo-ekonomik açıdan ortanın üstü bir grupta yer alan bireyler maddî ihtiyaç anlamında kimseye muhtaç olmadıkları gibi, tüm ihtiyaçlarını istedikleri anda giderme gücüne de sahiptirler. Öyle ki bu isteklerini öldükten sonra da devam etmesini isteyebilirler. Nitekim kendi mezarını şekillendirme isteği ile ilgili elde edilen bulguda da ortanın üstüne ait grubun %75'i mükemmel bir mezarının olmasını istemektedir (bkz. Tablo:5.3). Buna karşın ortanın altında ise durum tam tersidir. Birey, psikolojik yapısı gereği kendini aşan maddî güçlükler içerisinde olduğu zaman ilahî yardım talebine yönelebilmektedir.²⁹ Bu bağlamda ekonomik açıdan bu duruma ortanın altındaki grubun diğer gruplara oranla daha fazla muhatap olduğu söylenebilir.

Aynı değişken kullanılarak ölümü hatırlamanın birey üzerindeki psikolojik etkilerini öğrenmek amacıyla sorulan soruda elde edilen bir başka sonuçta ise, sosyo-ekonomik açıdan orta halli olanların %4.2'si ile ortanın altına ait grubun %60'ının ölümü hatırlamamaya çalıştıkları tespit edilmiştir (bkz. Tablo:5.1). Burada ortanın altına ait yaşlıların oranı oldukça dikkat çekicidir. Bu veri, elinde maddî imkan olmadığı için kendisi ve ailesi adına gerçekleştirmek istediği bir takım planlarının olması ve bunları henüz gerçekleştirememesi ile ekonomik nedenlerden dolayı arzu ve isteklerin kırılmaya (engellenmeye) uğraması,³⁰ bu isteklerini bir gün er yada geç gerçekleştirme ümidiyle yaşamaları sebebiyle ölümü, düşünce ve istek platformunda mümkün olduğunca geciktirme eğiliminde oldukları şeklinde değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, yaşlılık döneminde ölüm psikolojisi üzerine yapılan bu alan araştırmasında elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, “yaşlılık döneminde cinsiyet, yaş, medenî durum, eğitim, sosyo-ekonomik düzey ve dinî inanç düzeyi değişkenleri ile ölüm duygusu ve düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki vardır,” temel hipotezi ile yukarıda açıklanmaya çalışılan diğer yan

²⁹ HÖKELEKLİ, *Din Psikolojisi*, s. 87-92

³⁰ HÖKELEKLİ, *a.g.e.*, s. 86-87

hipotezlerin birçoğunun doğrulandığı görülmüştür. Elbette ki yapılan bu çalışma Türkiye’de yaşlılık dönemiyle ilgili ölüm konusunda yapılan ilk alan araştırması olması sebebiyle eksiklerinin olması kaçınılmazdır. Kaldı ki, elde edilen sonuçların geliştirilmesi için daha fazla alan araştırmaları yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

ARSLANTÜRK, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri*, İFAV Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-1995

AYDIN, Mehmet, *Din Felsefesi*, DEÜ Yayınları, 2. Baskı, İzmir-1990

BRUNING, J.L.; KINTZ, B.L., *İstatistik*, (Çev. Ali SÖNMEZ), Gündoğan Yayınları, No: 93/73, Ankara-1993

ÇİLELİ, Meral, “*Ölüm*”, *Gelişim Psikolojisi*, Der. Bekir ONUR, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara-1995

DEMİRCİ, Mehmet, “*Mutasavvıflara Göre Ölüm*”, **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, Ankara-1987, S.3, s. 89-104

GAZZALİ, *İhyau'l-Ulumi'd-Din*, (Çev. Mehmet A. MÜFTÜOĞLU), Tuğra Neşriyat, İstanbul-1989, C. 4

_____; *Kimyay-ı Saâdet*, (Çev. A. Faruk MEYAN), Bedir Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul-1972, C.I-II

GÜRSAKAL, Necmi, *Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-I*, Marmara Kitabevi, Bursa-1997

HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara- 1993

_____; “*Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi*”, **U.Ü.İ.F.D.**, Bursa-1991, S.3, C.3, s. 151-165

_____; “*Ölümlle İlgili Tutumlar ve Dinî Davranış*” **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, Ankara-1991, C.5, S.2 s. 83-91

HYMAN, Ray, *Psikolojik Araştırmanın Niteliği*, (Çev. Yılmaz ÖZAKPINAR), Selçuk Üniversitesi Yayınları, No: 85, Konya-1990

İŞÇİL, Necati, *İstatistik Metotları ve Uygulamaları*, AİTİA Yayınları, No:100, 7.Baskı, Ankara-1973

KARACA, Faruk, *Psikolojik Açıdan Ölüm ve Dinî İnanç İlişkisi*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum-1997

KARASAR, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Yayınları, 7.Baskı, Ankara-1995

LEHR, Ursula, *Yaşlanmanın Psikolojisi / Psychologie des Alterns*, (Çev. Neylan ERYAR), Bilimsel ve Teknik Yayınları Çeviri Vakfı, İstanbul-1994

ÖNER, Necati, *Stres ve Dinî İnanç*, TDV Yayınları, 4. Baskı, Ankara-1989

PICHOT, Pierre, *Psikolojide Kullanılan Testler*, (Çev. Ebru ERBAŞ), Cep Üniv., İletişim Yayınları, İstanbul-1993

TARHAN, Nevzat, “Yaşlılar ve İnanç”, **Kur’an Mesajı -İlmî Araştırmalar Dergisi**, İstanbul-1998, S.6, s. 43-47

TOPSEVER, Yurdal, *Psikolojide Araştırma, Deney ve Analiz*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir-1991

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, MEB Yayınları, No:869, İstanbul-1995

ZANGWILL, O.L., *Modern Psikolojinin Gelişimi*, (Çev. Yılmaz ÖZAKPINAR), Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya-1988.